BIBLIOTEKARZ PODLASKI
2016/1 (XXXII)
ISSN 1640-7806
http://bibliotekarzpodlaski.ksiaznicapodlaska.pl/

Katarzyna Sokołowska
Uniwersytet w Białymstoku

Apetyt na metafizykę. Wątki ontologiczne w twórczości Wiesława Myśliwskiego

[rec. Michał Siedlecki, „Myśliwski metafizyczny. Rozważania o *Widnokręgu* i *Traktacie o łuskaniu fasoli*", Białystok 2015, ss. 413]

Studium poświęcone twórczości Wiesława Myśliwskiego, autorstwa Michała Siedleckiego, szeroko przekracza zaznaczony w podtytule zakres analiz, odniesionych do dwóch powieści, *Widnokręgu* i *Traktatu o łuskaniu fasoli*. Poświęcone im fragmenty książki to tylko część pracy, którą włożył badacz. Cenne wydają mi się rozdziały poprzedzające właściwą część studium, zwłaszcza fragmenty książki *Myśliwski metafizyczny*, które obszernie wprowadzają nas w sposoby czytania twórczości tego autora.

W rozdziale zatytułowanym *Sugestie interpretacyjne* znaczące miejsce dla rozumienia dzieł Myśliwskiego mają: Henryk Bereza, Czesław Dziekanowski i Zygmunt Ziątek. To oni reprezentują trzy główne pryzmaty, przez które krytycy patrzyli na omawianą tutaj twórczość: nurt chłopski, psychoanalizę i perspektywę świadectwa. Sądy badaczy pokazują, jakie rodzaje lektury były charakterystyczne dla czasów, gdy Myśliwski zaczynał pisać oraz te, czynione niejako z lotu ptaka, po latach, od wydawanych przez niego powieści, a także to, w obrębie jakich tendencji lokowano jego dzieła. Siedlecki przypomina, że właśnie zasługą Henryka Berezy stało się sprecyzowanie określenia „literatura chłopska", zamienienia go na „nurt chłopski w literaturze". Wspólnym rysem pisarzy, należących do tej grupy, było dawanie wyrazu poprzez działalność artystyczną rozczarowaniu wiejskim uniwersum, niejako na przekór przekonaniom ich poprzedników, marzeniom pokolenia ich ojców. Sam Myśliwski odmiennie wypadał na tle tej formacji, różnił się poszukiwaniem w obrębie ludowej tradycji źródeł wartości wciąż trwałych. Natomiast odczytywanie dzieł autora *Kamienia na Kamieniu* przez Czesława Dziekanowskiego, a poprzez kontekst psychoanalizy, można było uznać za nowatorskie dla swych czasów. Badacz próbował odnaleźć wykładnię marzeń sennych, symboli ukrytych w materii tekstu,

archetypów i kompleksów, które niosą główne postaci książek Wiesława Myśliwskiego. Metoda Freuda równocześnie pozwalała myśleć w kategoriach poszukiwania w omawianych dziełach wspólnej polskiej „duszy", choćby na podstawie poczucia, że większość z nas jest jak przywoływani bohaterowie literatury – rodem z roli.

W szerszym kontekście postacie Myśliwskiego stawały się przykładami wskazującymi na zawirowania ludzkiej *psyche*. Siedlecki podkreśla, że w odniesieniu do książki *Kamień na kamieniu* Dziekanowski używał określenia „metafizyczna". Możliwe było to za sprawą obecnych w dziele prób uchwycenia bytu u samego źródła. W podobnym kontekście Michał Siedlecki będzie dalej rozpatrywał wątki metafizyczne, rozumiane jako poszukiwanie odwiecznej tajemnicy istnienia. Jednocześnie autor monografii, podsumowując metodę badań psychoanalitycznych odnoszonych do tu omawianej literatury, podkreśla, że to, co wyróżniało metodę Czesława Dziekanowskiego, ostatecznie zbyt zawęża możliwości poznawcze dzieł Myśliwskiego. Ostatni z trzech przywoływanych w pracy badaczy, któremu poświęcono odrębne miejsce w studium, zastosował odmienną od mocno zsubiektywizowanej, psychoanalitycznej wykładni ludzkich doświadczeń. Zygmunt Ziątek zajął się prozą autora *Kamienia na kamieniu* ze względu na związki literatury z najważniejszymi doświadczeniami historycznymi i społecznymi poprzedniego wieku, wydobywając z niej między innymi wpływ doświadczeń wojennych i zagłady cywilizacyjnej.

Kolejna część książki *Myśliwski metafizyczny* poświęcona została recepcji poszczególnych powieści z nurtu chłopskiego. Daje nam ona pełny obraz różnorodnych odczytań tych tekstów i może być cenna dla osób, które musiałyby same żmudnie poszukiwać recenzji powstających kolejno tomów autora *Kamienia na kamieniu.* Aby lepiej zrozumieć inspiracje, obecne w dziełach omawianego autora, badacz wprowadził jeszcze temat fascynacji literackich pisarza, podstawowych kodów kulturowych (wzorców epopeicznych, biblijnych), którym ten dawał się prowadzić, począwszy od powstawania *Pałacu*. Zarówno wykładnie lekturowe, jak i wpływy na dzieła Myśliwskiego najznamienitszych nazwisk twórców krajowych i światowych różnych epok, stara się pokazać Siedlecki w kontekście związków z tematem metafizyki, przyjętym jako główny problem.

Właściwą część studium stanowi właśnie kwestia ujętej w tytule pracy – metafizyczności w twórczości Wiesława Myśliwskiego, szczególnie zaś pytania o istnienie Boga, o pozazmysłowe, transcendentne doświadczenia. Michał Siedlecki metafizykę rozumie „jako próbę eksplikacji rzeczy z pozoru niepoznawalnych (….)"[1]. Zanim

[1] M. Siedlecki, *Myśliwski metafizyczny. Rozważania o „Widnokręgu" i „Traktacie o łuskaniu fasoli"*, Białystok 2015, s. 15.

autor w swych analitycznych rozważaniach dochodzi do szczegółowych kwestii „poziomów" metafizyczności w dziełach Myśliwskiego, wskazuje on na tradycje różnego rozumienia tej kategorii. Przywołuje ją w ujęciu filozoficznym i wybiera z niego jedną z perspektyw nowożytnych, dzięki której może posługiwać się nazwą „metafizyka" zamiennie ze słowem „ontologia", potraktowanym tu jako dziedzina wiedzy na temat wszystkich aspektów i przejawów otaczającej człowieka rzeczywistości[2]. Autorskie rozumienie metafizyki, przyjęte na potrzeby pracy, dalej bywa wiązane z kategoriami ontologicznymi. Jednym z zajmujących Siedleckiego wyróżników tak rozumianej „filozofii pierwszej" będzie ahistoryzm. Jak pisze autor rozprawy, okazuje się on w przypadku bohaterów dzieł Myśliwskiego takim „ujmowaniem dziejów świata i postaci przez autora, by służyły one wewnętrznej przemianie jego bohaterów"[3]. Stąd dalej w pracy aspekt metafizyczny dotyczy często tego, co umieszczone być może poza czasem linearnym, jak choćby analizowane aspekty czasu psychologicznego bohaterów. Sprowadzenie metafizyki „na ziemię", by mówić o takiej problematyce, jak: byt, wszelkie przejawy istnienia, przyczynowość, czas i przestrzeń – jest w tych rozważaniach o tyle ważne, że jak się zaznacza, autor *Widnokręgu* do tego pojęcia ma stosunek ambiwalentny i przyznaje, że nie wie, czy coś takiego w ogóle istnieje[4].

Siedlecki zmierza do centralnej dla twórczości Myśliwskiego ludowej wizji świata i – jak ją nazwie – „metafizyki chłopskiej" obecnej w obrębie niej. Pojęcie owo obejmować będzie to, jak reprezentanci wsi postrzegali otaczające ich uniwersum i dotyczyć między innymi judeochrześcijańskiego systemu wartości, ale obok niego zabobonności, panteizmu; baśniowości, sensualizmu i prostoduszności[5]. Kluczowe dla zamysłu pracy okażą się rozdziały poświęcone interpretacji przyjętych wcześniej kategorii „metafizycznej wizji człowieka". Zarówno w przypadku analizy *Widnokręgu*, jak i *Traktatu o łuskaniu fasoli* praca została podzielona na cząstki dotyczące: umysłu, ciała, ducha, duszy, czasoprzestrzeni, transgresji, Boga, natury, kultury, historii oraz kategorii związanych z losem. Nie do końca zasadne wydało mi się przyjęcie starożytnej proweniencji podziału osoby ludzkiej na cztery elementy: umysł, ciało, duszę i ducha. Zwłaszcza, że potem autor zaznacza, iż w przestrzeni dzieł Myśliwskiego duch przejawia się głównie pod postaciami zjawy. Kultura ludowa przesiąknięta jest obecnością duchów, ale niewiele ma wspólnego z dyskusyjnym rozdziałem ducha od duszy, tym bardziej, że przecież w Polsce chłopska kultura wyrasta z katolicyzmu, który tego podziału w praktyce

2 Zob. M. Siedlecki, dz. cyt., s. 51.
3 Tamże, s. 16.
4 Zob. tamże.
5 Tamże, s. 59.

nie zauważa. Zewnętrznie przyjęte kategorie nie wynikają w końcu z sugestii podsuwanych przez książki samego Myśliwskiego.

Odrębne kwestie metafizyczne wprowadza Siedlecki w odniesieniu do przestrzeni samej literatury. Jedną z przyjętych tu kategorii będzie „metafizyka literacka", którą po trosze łączy się w pracy z Ingardenowskimi jakościami tego typu, czy Karla Jaspersa „szyframi transcendencji", albo też męstwem, jak je rozumie Paul Tillich przy okazji tłumaczenia ontologicznych zagadnień natury bytu. Metafizyka obecna w literaturze w ujęciu Siedleckiego będzie wiązała się w problematyką religijną (traktującą o duchowości, mistycyzmie), teologiczną (próbami przeniknięcia boskiej natury wszechświata i idei samego Stwórcy), w końcu ontologiczną, antropologiczną i egzystencjalną. Tak szerokie spektrum tematu metafizyczności możliwe staje się dzięki podejściu samego Myśliwskiego, który mówiąc o codziennym życiu na wsi, podkreślał jego empiryczne i równocześnie duchowe aspekty. Stąd wnioskowanie badacza, by swym zainteresowaniem objąć temat relacji człowieka ze światem, mającymi posmak doświadczeń pozazmysłowych. Ostrożniejsza byłabym jednak przy okazji posługiwania się przez Michała Siedleckiego kwalifikacją „narracja metafizyczna". Sam badacz określa ją w przypisie: „sposobem wypowiedzi autora w utworze epickim, w którym rolę porządkującą odgrywa symbolika metafizyczna"[6], a więc kwestię związaną z poetyką łączy z płaszczyzną tematyki, co nie wydaje mi się do końca trafne.

I znów, gdy Siedlecki przechodzi do przywoływania opinii badaczy, które mogą być potraktowane jako głos w sprawie problematyki metafizycznej we wczesnych dziełach Myśliwskiego, praca iskrzy się ciekawymi inspiracjami. Jedną z nich stał się dla mnie dwugłos, wynikający z zestawienia obok siebie recenzji *Pałacu*, autorstwa Stanisława Barańczaka i Tomasza Łubieńskiego. Poeta z pokolenia Nowej Fali zauważa, iż w obrębie wewnętrznego monologu głównego bohatera dokonuje się zabieg ustawienia naprzeciwko siebie „pana" i „plebana", którzy przeglądają się w sobie jak w krzywych zwierciadłach, widząc własne wypaczone, zmitologizowane odbicie. Łubieński natomiast wskazuje na świadomość „owczarza", w której rodzi się osoba szlachetnego rodem „dziedzica", a ta dalej rozczepia się na kolejne, wśród których wymienia nie tylko hrabiego, ale i m.in. księdza oraz biskupa. Nienaruszalnej pozycji mogą pozazdrościć im ci z nizin, jak sam główny bohater *Pałacu*. W tych zajmujących analizach dobrze widać nasz „folwark polski"[7]. W szerszej nieco perspektywie Andrzej Leder opisuje go następująco:

[6] Tamże, s. 95.
[7] Zob. A. Leder, *Prześniona rewolucja: ćwiczenie z logiki historycznej*, Warszawa 2014.

„Duża część ludu nienawidziła tych wszystkich, których postrzegała jako wyzyskiwaczy, czyli pośredników, Żydów, mieszczaństwa w ogóle, a poza tym ziemiaństwa. Przy czym ziemiaństwo było trudniej nienawidzić, bo uosabiało polskość i tradycję, do której wielu aspirowało. Więc ta nienawiść była dość zawikłana”[8]. To Łubieński podkreśla, że postacie z nizin polskiej drabiny społecznej, reprezentowanej przez „owczarza” z *Pałacu*, stale oddają się „namiętnej i instynktownej nienawiści”[9].

Natomiast autor *Myśliwskiego metafizycznego* właśnie na styku przeciwieństw, doświadczeń *psyche* przechodzącej ze świadomości plebsu w jaśniepańską, dostrzega metafizykę obecną przy okazji ahistorycyzmu, kreacyjności i symboliczności zabiegów dokonywanych przez głównego bohatera. Także w dalszych partiach rozprawy, dwóch rozdziałach właściwych, poświęconych *Widnokręgowi* i *Traktatowi o łuskaniu fasoli* śledzi jej ślady. Odnajduje je na przykład w więzi psychicznej, łączącej Piotra i Annę z pierwszej z wymienionych wyżej powieści, uczuciu emocjonalnej pełni, które to wydaje się mu przejawem metafizycznej „jedni”. Albo też predyspozycjach ojca Piotra do „(...) nadzmysłowej zdolności do wykraczania poza «widnokrąg spraw codziennych»”[10]. Ale również sam tytuł powieści, *Widnokrąg*, sprawdzi się w lekturze tomu jako znak zjawisk metafizycznych. Z jednej strony poprzez obecne w niej zakreślanie wewnętrznej przestrzeni umysłu bohaterów powieści, także dzięki na przykład „(...) wyznaczaniu zagadkowej strefy oddzielającej symbolicznie ziemskie życie od przestrzeni »nieba« – uniwersum poznawczo nieodgadnionego”[11].

W podobnym rozumieniu jako metafizyczna odbierana będzie przygoda głównych bohaterów *Traktatu o łuskaniu fasoli,* ponieważ „(...) przemierzają oni magiczną krainę własnych wspomnień, w której obraz «ja» bliskich im osób zostaje metafizycznie unieśmiertelniony”[12], a przy tej okazji mają dostęp do świata doznań wykraczających poza zmysły. Co prawda osobiście nie jestem pewna, czym jest poznawany przez jedną z postaci „(...) ponadzmysłowy świat współczesnej muzyki”[13]. Pozostaje mi więc zaufać autorowi analizy *Traktatu o łuskaniu fasoli*, iż chodzi o formę doświadczenia duchowego. W rozprawie przeżycie to zostaje postawione na szczycie innych doznań, bardziej przyziemnych, i związane z tematem transgresji,

[8] Zob. *Folwark polski. Rozmowa Grzegorza Sroczyńskiego z Andrzejem Lederem*: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137770,15785648,Folwark_polski.html [Dostęp: 25.03.2016 r.].

[9] Cyt. za: M. Siedlecki, *Myśliwski metafizyczny*, dz. cyt., s. 109.

[10] Zob. tamże, s. 201.

[11] Tamże, s. 209.

[12] Tamże, s. 282.

[13] Tamże, s. 300.

skojarzonej z przekraczaniem barier mentalnych w drodze do „duchowego wyzwolenia" z sideł szarej codzienności. Stąd też wnioskuję o tym, że apetyt na metafizykę jest dzielony również przez samego autora książki *Myśliwski metafizyczny*.

Bibliografia:

Barańczak Stanisław, *Włamanie z premedytacją*, „Odra" 1971, nr 7/8.
Bereza Henryk, *Związki naturalne: szkice literackie*, Warszawa 1972.
Dziekanowski Czesław, *Proza „życia w śmierci": psychoanaliza twórczości powieściowej Wiesława Myśliwskiego,* Białystok 1990.
Folwark polski. Rozmowa Grzegorza Sroczyńskiego z Andrzejem Lederem: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137770,15785648,Folwark_polski.html [Dostęp: 25.03.2016 r.].
Leder Andrzej, *Prześniona rewolucja: ćwiczenie z logiki historycznej*, Warszawa 2014.
Łubieński Tomasz, *Pałac jak świat,* „Kultura" 1971, nr 18.
Ziątek Zygmunt, *Wiek dokumentu: inspiracje dokumentarne w polskiej prozie współczesnej,* Warszawa 1999.

Katarzyna Sokołowska
The University of Białystok

APPETITE FOR METAPHYSICS. ONTOLOGICAL MOTIFS IN WIESŁAW MYŚLIWSKI'S WORKS

The text reviews Michał Siedlecki's *Metaphysical Myśliwski*, a study on metaphysical motifs in Wiesław Myśliwski's works. The author of the review recalls various interpretations of Myśliwski's prose from psychoanalysis to the history of the so-called "peasant literature", looks at the reception of this prose, presents different ways of understanding and defining metaphysics in Siedlecki's book, and touches upon the use of philosophy in literary interpretation. According to Sokołowska, Siedlecki's main concerns are: Myśliwski's application of metaphysical discourse to reflect upon the Polish countryside and the analysis of the ways of perceiving the world by its inhabitants.

Key words: Wiesław Myśliwski, peasant literature, metaphysics, ontology